

לב

שיר והלל ביום העצמאות

- א. הלל המצרי
- ב. "ונאמר לפניו שירה חדשה"
- ג. אומרי הלל ושירה
- ד. שיר והלל – המקום והזמן
- ה. שיר והלל ביום העצמאות

א. הלל המצרי

התוספתא סוכה (ג, ב) מונה את הימים שבהם אומרים הלל:

שמונה עשר יום בשנה ולילה אחד קורין בהן את ההלל, ואלו הן: שמונת ימי החג, ושמונת ימי חנוכה, ויום טוב הראשון של פסח ולילו ויום טוב של עצרת.

ברשימה נזכרים שלושת הרגלים וחנוכה. מי קבע את אמירת ההלל בימים אלו, ועל פי אלו קריטריונים? בברייתא בפסחים (ק"ז ע"א) נאמר:

והלל זה מי אמרו? נביאים שביניהן תיקנו להן לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה שלא תבוא עליהן, ולכשנגאלין – אומרים אותו על גאולתן.

"על כל פרק ופרק" – הכוונה לפרקי הזמן, דהיינו: שלושת הרגלים; "ועל כל צרה שלא תבוא עליהן" – הכוונה היא שיש לומר הלל כשנגאלים מצרה. אמירת ההלל בימי חנוכה היא דוגמא ליישום תקנת הנביאים, באמצע ימי בית שני, בזמן שכבר לא היתה נבואה בישראל. כך מסביר זאת שם רש"י: "ועל כל צרה שלא תבא עליהם – לישנא מעליא הוא דנקט, כלומר: שאם חס ושלוש תבוא עליהן וייושעו ממנה, אומרים אותו על גאולתן, כגון חנוכה".

בהמשך הסוגיה בפסחים שם מובאים מצבים נוספים בהם אמרו הלל על ישועה והצלה:

ר' אלעזר אומר: משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על היס. ר' יהודה אומר: יהושע וישראל אמרוהו בשעה שעמדו עליהן מלכי כנען. ר' אלעזר המודעי אומר: דבורה וברק אמרוהו בשעה שעמד עליהם סיסרא. ר' אלעזר בן עזריה אומר: חזקיה וסיעתו אמרוהו בשעה שעמד עליהם

סנחריב. ר' עקיבא אומר: חנניה מישאל ועזריה אמרוהו בשעה שעמד עליהם נבוכדנאצר הרשע. ר' יוסי הגלילי אומר: מרדכי ואסתר אמרוהו בשעה שעמד עליהן המן הרשע.

כל הדעות הללו מתייחסות לאמירת מזמור קטו בתהלים: "לא לנו, ה', לא לנו". נחלקו הפרשנים לגבי מהותה של רשימה זו: דעה אחת היא, שאין מחלוקת בין התנאים כלל, אלא כל אחד מציין מקרה נוסף שבו נאמר הלל לאחר הצלה מצרה. אפשרות אחרת היא, שהתנאים חולקים ביניהם בשאלה מתי בפעם הראשונה נאמר הלל כשניצלו מצרה.

סיומה של הברייתא היא בדברי חכמים שהובאו לעיל: "וחכמים אומרים: נביאים שביניהן תיקנו להן לישראל שיהו אומרים אותו על כל פרק ופרק ועל כל צרה שלא תבוא עליהן, ולכשנגאלין אומרים אותו על גאולתן". ואכן, בכל התקופות שהוזכרו היו נביאים שיכולים היו לתקן את ההלל לבני דורם: בתקופת משה, יהושע ודבורה – היו הם עצמם נביאים; בימי חזקיה נמצא ישעיהו; בימי חנניה מישאל ועזריה, ומרדכי ואסתר היו נביאי הבית השני: חגי זכריה ומלאכי (ואף אסתר עצמה היתה נביאה, כדברי הגמרא במגילה י"ד ע"א).

תקנת הנביאים לומר הלל בשעה שנגאלים מצרה היא תקנה לדורות, וכפי שמציין שם רש"י לגבי חג החנוכה.

ב. "ונאמר לפניו שירה חדשה"

ההלל הנאמר בליל הסדר הוא ההלל היחידי שנאמר בבית הכנסת בלילה. "שמונה עשר יום בשנה ולילה אחד קורין בהן את ההלל... ויום טוב הראשון של פסח וליל". באף חג אחר אין אומרים הלל בבית הכנסת בלילה. בנוסף, אומרים הלל בלילה זה גם במסגרת ההגדה. מה היחס בין שני ההללים הללו? מבאר זאת הר"ן בשם הרמב"ן, על פי האמור במסכת סופרים (כ, ז):

דתניא ר' שמעון בן יהוצדק אומר: ימים שמונה עשר ולילה אחד יחיד גומר בהן את ההלל, ואלו הן: שמונת ימי חנוכה, ושמונת ימי החג, ויום טוב של עצרת, ויום טוב הראשון של פסח ולילו; ובגולה – אחד ועשרים יום ושני לילות. ומצוה מן המובחר לקרות את ההלל בשני לילות של גלויות, ולברך עליהן, ולאומרן בנעימה, לקיים מה שנאמר: "ונרוממה שמו יחדו" (תהלים לד, ד). וכשהוא קורא אותו בביתו אינו צריך לברך, שכבר בירך ברבים.¹

1. ר"ן לפסחים כו ע"א בדפי הר"ף.

אמירת ההלל בבית הכנסת נועדה בשביל לרומם שם שמים ביחד, ולכן אין צורך לברך שנית באמירת ההלל בבית.
הר"ן מביא תשובה אחרת בשם רב האי גאון,² ולפיו אין מברכים על הלל זה מאחר –

שאינו אנו קורין אותו בתורת "קורין", אלא בתורת "אומרי שירה"... וכן הסכימו הגאונים רב צמח ורב יוסף ורב יצחק בן גיאות... והיינו טעמא דקרו ליה הכא "ברכת השיר".

כוונתו לאמור בגמרא בפסחים (ק"ז ע"ב-ק"ח ע"א):

רביעי – גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר. מאי ברכת השיר?
רב יהודה אמר: "יהללך ה' אלקינו", ורבי יוחנן אמר: "נשמת כל חי".

פרקי ההלל האחרונים שבסוף ליל הסדר, בין ה"ברך" ל"נרצה", מסתיימים בברכת השיר. זהו, איפוא, הלל שלם בלי ברכה, הנאמר אף בלילה, והוא בבחינת שיר. על כן מכונה הברכה שחותמת את ליל הסדר "ברכת השיר".

פרקי ההלל הנאמרים בליל הסדר במסגרת מצוות סיפור יציאת מצרים הם "שיר", וחייובם מדאורייתא כחלק ממצוות המגיד: "לספר בעניין יציאת מצרים בליל חמישה עשר בניסן, כל אחד לפי צחות לשונו, ולהלל ולשבח השם יתברך על כל הניסים שעשה לנו שם".³

מהו היחס בין ה"הלל" ל"שיר"?

ג. אומרי הלל ושירה

כל אותם אומרי הלל המצויינים בברייתא בפסחים: משה, יהושע, דבורה, חזקיה, חנניה מישאל ועזריה, מרדכי ואסתר, אמרו, בנוסף להלל, גם שירה:

1. משה וישראל אמרו שיר והלל על הים (שמות טו).
2. יהושע בן נון אמר הלל וגם שירה. בגמרא במגילה (טז ע"ב) נאמר שרשימת שלושים ואחד המלכים שבספר יהושע (יהושע יב) היא שירה, שלא תהיה תקומה למפלתן.
3. דבורה אמרה, בנוסף להלל, גם את שירתה, שירת דבורה (שופטים ה).
4. חזקיה אמר הלל, ומן הראוי היה שיאמר גם שירה, אך הוא לא עשה כן. כך נאמר בגמרא בסנהדרין (צד ע"א): "גנאי הוא לחזקיה וסיעתו שלא אמרו שירה, עד שפתחה הארץ ואמרה שירה". במדרש שיר השירים רבה ד, ח נאמר על חזקיה:

2. הובאו דבריו בשו"ת שערי תשובה, סימן קב.

3. ספר החינוך, מצוה כא.

"תשורי מראש אמנה". גבה ליבו מלומר שירה. אמר חזקיה: תורה שאני עוסק בה מכפרת על השירה. אמר ר' לוי: אמר חזקיה: מה אנו צריכים לספר ניסיו וגבורותיו של הקב"ה? כבר מודעת זאת מסוף העולם ועד סופו. לא כבר עמד גלגל חמה באמצע הרקיע וראו ניסיו וגבורותיו של הקב"ה עד סוף העולם? ר' ישמעאל בר' יוסי בשם ר' אבא אומר: פרעה מלך מצרים ותרקה מלך כוש היו באותו הנס ובאו לסייע לחזקיה... הלכו וספרו ניסיו של הקב"ה.

5. חנניה מישאל ועזריה אמרו גם שירה.⁴

6. מרדכי ואסתר מתקנים את קריאת מגילת אסתר, ובגמרא במגילה (יד ע"א) נאמר שהמגילה היא שירה: "מה מעבדות לחרות אמרינן שירה (ביציאת מצרים אמרו שירה על הים – רש"י), ממיתה לחיים לא כל שכן?". מלבד זאת, בגמרא במגילה (טז ע"ב) נאמר שרשימת עשרת בני המן שבמגילה (אסתר ט, טז–יז) היא שירה. מהו, אם כן, ההבדל בין שיר והלל?

ההלל הוא שבח כללי לקב"ה על הנהגתו בעולם. וכדברי הגמרא בפסחים (ק"ה ע"א), בתשובה לשאלה: מדוע אומרים את ההלל המצרי (הוא ההלל השלם, שנאמר בשמונה עשר ימים בשנה)? – "משום שיש בו חמישה דברים הללו: יציאת מצרים, וקריעת ים סוף, ומתן תורה, ותחיית המתים וחבלו של משיח". יציאת מצרים וקריעת ים סוף הם ראשוני הניסים, בעת גאולת ישראל כאומה. לכן הם מוזכרים בכל פעם שאומרים את ההלל.

השיר הוא הודאה לה' על הצלה מאירוע מסויים שקרה. השיר מורכב מסיפור העניין, הניסים והישועה הגדולה שהיתה בו ושבח לקב"ה. שירת הים מספרת על קריעת הים וההצלה מהמצרים; רשימת המלכים ביהושע מספרת כנגד מי התמודד עם ישראל והצליח; דבורה מספרת את הנצחון הניסי כנגד סיסרא; מחזקיה ציפו שיספר על הנצחון הניסי כנגד מחנה אשור, כאשר נמצאו כל חייליו פגרים מתים, אך חזקיה הסתפק בשבח הכללי על גבורותיו וניסיו של הקב"ה, ולא היה מוכן לומר שירה שעוסקת ישירות בנס שאירע לו; חנניה מישאל ועזריה מספרים את סיפור הצלתם מכבשן האש; ורשימת עשרת בני המן שבמגילה מספרת על הנס הגדול וההצלה שהיתה לישראל בתקופת מרדכי ואסתר (במיוחד מתמקדת השירה בבני המן, שיד משפחתם היתה בכתיבת כתב השטנה כנגד יושבי יהודה וירושלים, אשר גרמה להפסקת בניין בית המקדש השני⁵). וכבר הוזכרה לעיל האפשרות, שהמגילה עצמה נקראת "שירה".

4. מדרש שיר השירים זוטא, ב: "אני חבצלת השרון".

5. רש"י לאסתר ט, י.

גם את חג החנוכה ניתן לצרף לרשימה זו: "לשנה אחרת קבעום בהלל ובהודאה" (שבת כא ע"ב). ה"הלל" – הוא ההלל השלם, שנאמר בשמונת ימי חנוכה; וה"הודאה" – היא התוספת של "על הניסים" בתפילה ובברכת המזון, שבה מתואר סיפור ניסי המלחמה של חנוכה.

יתירה מזאת: השירה – בניגוד להלל – היא ספונטאנית, מתפרצת ויוצאת מהלב, ושלא בנוסח או במסגרת קבועה. "אז ישיר משה – אז כשראה הנס עלה בליבו שישיר שירה";⁶ "הגיע בליבם השמחה מן הנס, ולא שהיו מכריחים עצמם אל השירה על יד שכלם כאדם שהוא מכריח עצמו לדבר".⁷ השירה היא השתוקקות הנבראים לבוראם:⁸ "אפילו עוברין שבמעיי אימן אמרו שירה על הים, שנאמר (תהלים סח, כז): 'במקהלות ברכו אלקים ה' ממקור ישראל' " (ברכות ג ע"א); "על הים נתעורר זה הכח הצפון שהתרגשו הנפשות לשירה... גם עוברין במעיי אימן".⁹

השירה על הנס איננה דבר מחוייב, כמו אמירת ההלל שנתקנה על ידי הנביאים. השירה לא נתקנה כדבר מחייב לדורות, אפילו אותן השירות שכבר הושרו בעבר. השירה באה בשעה שהיא עולה על הלב, ברצון ובהתנדבות.¹⁰ כך למדו חז"ל משירת דבורה: "בפרע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'" (שופטים ה, ב) – התנדבו ראשי עם, כשהקב"ה עושה לכם ניסים תהו אומרין שירה" (ירושלמי פסחים י, ו). כך ציפו מראש העם, מחזקיה מלך יהודה, שיאמר שירה, ומשלא התפרצה השירה ממנו – פתחה הארץ ואמרה שירה. "ענייני העולם הזה לא היו כל כך חשובים לחזקיה להתעורר ולומר עליהם שירה, שחשב שהם מעיקים לענייני העולם הבא והקדושה האמיתית... עד שפתחה הארץ ואמרה שירה, כי מצד קדושת הארץ וכבודה וברכת ה' עליה עם רוב קדושתה, זה גרם להכיר לכל שראוי לומר שירה על הצלחה גופנית של עם ה' בארץ ישראל בפרט".¹¹

ישנן גם שירות ללא אמירת הלל, כמו שירת הבאר של מרים. יש מצבים נוספים שבהם היתה ציפיה שיאמרו שירה, ולא אמרו: "ראוין ישראל לומר שירה על מפתן של סיחון ועוג".¹²

ליל הסדר, למשל, הוא זמן שבו להלל ישנן שני מקורות חיוב: חובת ההלל וחובת השיר. תקנת הנביאים היא לומר את ההלל הקבוע והקצוב; וחובת השירה היא הביטוי

6. רש"י לשמות טו, א.

7. מהר"ל, גור אריה לשם.

8. ראה מהר"ל, גבורות ה', פרק מז.

9. הרא"ה קוק, עין אי"ה לברכות ג ע"א.

10. דברים בכיוון זה כתב גם: דוד הנשקה, "הלל של גאולה", ישועות עוזו (לזכרו של הרב עוזי קלכהים זצ"ל), עמ' 94–99.

11. הרא"ה קוק, חבש פאר, כד ע"ב.

12. שיר השירים רבה ד, ח.

הספונטאני, במסגרת החובה מהתורה לספר את סיפור ההצלה והישועה שאירע ביציאת מצרים. אנו מסיימים את חלק ה"מגיד", לאחר אמירת שני פרקי ההלל הראשונים, באמירת: "ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו, בא"י גאל ישראל". חלק ה"הלל" שלאחר ברכת המזון מסתיים באמירת ברכת השיר: "יהללוך", ו"נשמת כל חי".

ד. שיר והלל – המקום והזמן

אמירת הלל היא תקנת נביאים, ובה שבח והודיה כללית לקב"ה. השיר היא אמירה ספונטאנית, שאינה מחוייבת, העוסקת במאורע הספציפי שקרה. ההבחנה בין הלל ושיר נמצאת גם במישור המקום והזמן. ראשית נעמוד על ההבדל שבין אמירת ההלל והשיר במישור המקום: ארץ ישראל וחוץ לארץ.

בגמרא במגילה (יד ע"א) נאמר: "מה מעבדות לחרות אמרינן שירה (ביציאת מצרים אמרו שירה על הים – רש"י), ממיתה לחיים לא כל שכן?". בהמשך שואלת הגמרא: אם כך, מדוע אין אומרים הלל גם בפורים?

ההנחה שבבסיס השאלה היא שאין אומרים הלל בפורים, ובמבט ראשון נראה שמהלך זה חולק על דברי ר' יוסי הגלילי בגמרא בפסחים (קז ע"א), האומר שמרדכי ואסתר אמרו הלל. אך ניתן לומר שעיקר הדיון בגמרא הוא בשאלת קביעת ההלל בפורים לדורות, בעוד שדברי ר' יוסי הגלילי נסובים על אמירת ההלל באותה השנה של הנס בלבד.

שלוש תשובות עונה הגמרא לשאלה זו:

א. "לפי שאין אומרים הלל על נס שבחול"ל". אם כך, ממשיכה הגמרא, "יציאת מצרים דנס שבחוץ לארץ – היכי אמרינן שירה? כדתניא: עד שלא נכנסו ישראל לארץ הוכשרו כל הארצות לומר שירה, משנכנסו ישראל לארץ לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה".

הגמרא קובעת בבירור שאין אומרים הלל על נס שבחוץ לארץ, ומשמע שכך הוא בכל מקום שהוא מחוץ לגבולות ארץ ישראל. לגבי שירה – הנוסח שבגמרא אינו חד-משמעי: "לא הוכשרו כל הארצות לומר שירה" – אך יש ארצות שכן הוכשרו. ניתן לומר שהדיון בגמרא שם איננו בשאלה "היכן יש לומר את השירה", אלא "האם ניתן לומר שירה, אף בארץ ישראל, על ניסים שלא אירעו בארץ ישראל". הלל נאמר רק על הצלה מצרה שהיתה "לכל ישראל, כדכתיב (במדבר י, ט): 'וכי תבאו מלחמה בארצכם... על הצר הצרך אתכם, והרעתם'".¹³ "כל ישראל" האמורים הם יושבי ארץ ישראל בלבד. שירה ספונטאנית ומתפרצת מהלב יכולה להיאמר גם בחוץ לארץ במצבים מסויימים.

13. רבינו יונה לברכות ח ע"א בדפי הר"ף.

ב. תירוץ נוסף הוא, שקריאת המגילה זהו ההלל של פורים. מתירוץ זה – שנפסק להלכה¹⁴ – ניתן ללמוד שהשיר הוא גם הלל, והלל בצורה של שיר ניתן, איפוא, להיאמר גם בחו"ל. פרקי ההלל המקוריים הם אינם בבחינת שיר, וכשעוסקים בהלל – הכוונה אך ורק לפרקי ההלל.

ג. תירוץ אחר הוא, שההצלה בפורים לא היתה שלמה, כי ישראל שבאותו הדור נשארו כפופים למלכות אחשוורוש. שיר, כמו קריאת המגילה, ניתן – וצריך – להיאמר גם כשההצלה איננה שלמה מבחינה מדינית וריבונית, אם כי הלל לא ניתן לומר במצב כזה.

מהלכות ההלל וההודאה בחנוכה ובפורים ניתן ללמוד על יישומי ההלכות במקרה שהנס המדובר מתרחש בארץ ובחו"ל.

נס פורים התרחש בחו"ל, ולכן אין אומרים הלל בפורים, אך כן אומרים שירה: הוא מקרא מגילה. כמו כן, אומרים "על הניסים" בפורים, שבו מתואר סיפור הנס במסגרת ברכות ההודאה. נס חנוכה הוו נס שהתרחש בארץ ישראל, עם חיזוק וחידוש העצמאות הריבונית, ועל כן אומרים בחנוכה הלל, וכן שיר הודאה: "על הניסים".

מהלכות ההלל וההודאה בליל הסדר נלמד שכך גם במישור הזמן. הלל אין אומרים בלילה, אך לעומת זאת הלל הנאמר כשיר ניתן לומר אף בלילה. "בשעה שאתה עושה לנו ניסים ביום – אנו אומרים לפניך שירה ביום; ובשעה שאתה עושה לנו בלילה – אנו אומרים לפניך שירה בלילה"¹⁵. הלילה היחיד שבו אומרים הלל הוא ליל פסח. "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג" (ישעיהו ל, כט) – לילה המקודש לחג טעון שירה" (ערכין י ע"ב). הביטוי הספונטאני המפורסם ביותר של שיר הוא בליל הסדר. בהגדה אנו מספרים את סיפור ההצלה והישועה של יציאת מצרים, ועל אף היות נוסח השיר קבוע בהגדה – כבר נאמר: כל המרבה לספר הרי זה משובח. המדובר הוא בשיר ללא גבולות, שמנוסח בכל שנה מחדש, על ידי כל אחד מישראל; ואפילו כולנו חכמים וכולנו נבונים – מצוה עלינו לספר.

ה. שיר והלל ביום העצמאות

מאז חג החנוכה לא נקבע יום טוב בהלל והודאה לדורות על נס שאירע לכלל ישראל בארץ ישראל. כך עד לחידוש הריבונות והעצמאות של עם ישראל בארצו, שעה שזכינו בחסדי ה' לתקומתה של מדינת ישראל, ב-ה' באייר תש"ח. רבותינו שבארץ ישראל קבעו לומר הלל ביום זה, ותפילות נוספות שהן למעשה לקט תפילות ומזמורים קודמים, ששונו במעט, והותאמו ליום זה: "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון"

14. רמב"ם, הלכות חנוכה ג, ו.

15. בראשית רבה ו, ב.

במנגינת "התקוה"; קטעים מתפילת "לכה דודי" של ערב שבת, כאשר הפזמון החוזר שונה ל"זה היום עשה ה'"; הפטרת "עוד היום בנב", שהיא הפטרת יום טוב שני בחול בשביעי של פסח ועוד.¹⁶ אמנם חסרים בתקנת התפילה פיוט, שיר או כל סיפור דברים אחר, שיייתאר על מה ולמה נקבע יום זה כיום טוב וכהודאה על הנס, כדוגמת "על הניסים".¹⁷ גם אם מתקני התקנה אז חשבו שהדברים פשוטים וברורים לכל, נראה שיש מקום בכל זאת להוסיף תוספות כאלו, הן מפני שכך נהוג ומקובל גם בחגים אחרים, והן בשל הזמן שעובר, הגורם לשכחה ולספקות.

אמנם ניתן לראות בפרק הפותח את תפילת יום העצמאות: מזמור תהילים, קז: "ה'דו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר" – פרק שעל פי פרשנות אחת רומז לעניינו של יום זה. ר' מנחם המאירי בפירושו לתהלים שם כותב:

נראה לי שזה המזמור נאמר בנבואה על הגאולה מזה הגלות הארוך שאנחנו בו בצרות גדולות. והזכיר בו ד' מיני צרות: הראשונה – הליכה בשבי בארץ ממרחקים תמיד דרך מדבר וארץ חריבה, וסובלים רעב וצמא. והשניה – היותו נלכד בשחיתות מאסר. והשלישית – היותו מדוכא בחליים. והרביעית – הליכה בשבי גם כן דרך ים, וסובלים צער הים והמון גליו. ורוב הצרות נכללות באלו. והכוונה בהם, שהם מעונים בכל מיני הצרות, וכשיגאלם הא-ל יינצלו מכל זה, ויודו לה', ויפרסמו נפלאותיו לבני אדם, וישבו לארצם החריבה ויכוננו ערי מושב, ויצליחו בה בכל מיני הצלחות, ומלאה הארץ דעה כאשר ישלימו עצמם בכל מיני שלימות.

תקומתה של מדינת ישראל היא ראשית הגאולה מאותה הגלות הארוכה שדיבר עליה המאירי. עם ישראל עבר בגלות צרות רבות, וכעת הוא שב לארצו, ממזרח וממערב מצפון ומים. הוא בונה בה ערי מושב, זורע שדות ונוטע כרמים, "ויברכם וירבו מאד" (תהלים שם, לח). נדרשת התבוננות עמוקה במציאות המורכבת שלפנינו בכדי לראות בה את חסדי ה': "מי חכם וישמר אלה, ויתבוננו חסדי ה'" (שם מג). מזמור זה בתהלים, על פי פרשנותו של המאירי, הנוסף על תקנת אמירת ההלל, יכול לשמש כ"שיר" של יום העצמאות. אכן, נראה שעדיין יש מקום לתקן שיר והודאה מפורשים בתפילת יום העצמאות, שיתייחסו ישירות ובצורה ברורה לניסי מלחמת השחרור ולהכרזת עצמאות ישראל.

16. ראה: הרב שמואל כ"ץ, "הרבנות הראשית ויום העצמאות", הרבנות הראשית לישראל – שבעים שנה לייסודה, עמ' 804–966.

17. בסדר התפילות המופיע בסידורים לא נתפרסמו שירים ופיוטים העונים על צורך זה, אם כי יש שכתבו ופרסמו שירים ופיוטים ברוח זו. ראה: אהרון ארנד, פרקי מחקר ליום העצמאות, עמ' 35–38; הרב שמואל כ"ץ, (לעיל הערה 16), עמ' 921–930.